

Med naturen som inspiration

Introduktion til naturbaseret forvaltningsstrategi på kirkegårde

Af Thomas Barfoed Randrup

Ph.d., professor i udemiljøforvaltning ved Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, Sveriges lantbruksuniversitet

Kirkegårdene er blandt de vigtigste og største sammenhængende kulturarvsmiljøer, vi har. Dette kræver specielle forvaltningshensyn, og kirkegårdsdrift kan betegnes som en specialisering af 'grøn drift'. På trods af dette er kirkegårdsdrift forbundet med store forskelligheder. Kirkegårdsforvaltning er med sin specialisering, men også store interne forskelligheder, central i udviklingen af den almene grønne drift – såvel på et overordnet forvaltningsniveau som på det mere konkrete, operationelle driftsniveau. Kirkegården er stedet, hvor vi ærer og mindes de døde, og særligt i en dansk kontekst gør vi dette med naturen som omdrejningspunkt, som en rammesættende foranstaltning ofte stramt styret og velordnet.

Som samfund står vi midt i en række store livsdefinerende og betydningsfulde dagsordener, der influerer ikke bare den enkelte grav, men også kirkegården, kirkegårdsorganisationen og kirkegårdsbrugerne. Klimaforandringer, biodiversitetstab og urbanisering er bare nogle af disse dagsordener, der skaber grobund for en ny type forvaltning af kirkegårdene. Klimatilpasning, brug af hjemmehørende arter og multifunktionalitet er ord, som kirkegårdslederne skal forholde sig til, samtidig med at kirkegårdens hverdag skal fungere med stramme budgetter og ofte store kulturhistoriske forpligtigelser.

Kirkegårdens udfordringer er kendte også set i et større perspektiv. Verdenssamfundet har længe arbejdet på at erkende udfordringerne og at sætte mål for at ændre udviklingen. FN vedtog f.eks. Biodiversitetskonventionen i 1992 (Rio-konventionen) og har siden 1995 (Conference of the Parties – COP) sat klimaforandringerne på dagsordenen. Som sådan er der defineret overordnede mål og ambitioner både globalt og nationalt. Senest har FN med de 17 verdensmål (Sustainable Development Goals – SDGs) udpeget konkrete temaer, som

bør håndteres lokalt, for at vi som mennesker igen kan forsøge at skabe balance mellem mennesker, og mellem mennesker og natur.

Parallelt med, at de store dagsordener er defineret og perspektiveret, har der været tilsvarende stor fokus på at sætte naturen i spil som en del af løsningen på de menneskeskabte problemer. Der er i dag bred erkendelse af, at naturen lider, og at naturen lider på grund af menneskers ageren. Og der eksisterer stadig en modsætning mellem at benytte naturen som en ressource og at beskytte naturen.

I denne artikel vil jeg først gennemgå nogle af tidens overordnede naturrelaterede begreber. Dernæst vil jeg definere forskellen mellem drift og forvaltning for at operationalisere begreberne, og til sidst vil jeg komme med et bud på, hvordan de naturrelaterede begreber kan inspirere til en fremtidig bæredygtig forvaltningsstrategi for kirkegårde.

Bæredygtighed

Den mest anvendte definition af bæredygtighed blev præsenteret i rapporten *Our Common Future*, også kendt som Brundtland-rapporten. Her defineres 'bæredygtig udvikling' som "...udvikling, der håndterer nutidens behov uden at kompromittere de fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov". En sådan bæredygtighed er generelt beskrevet som bestående af et tredelt fokus, hvor økologi, økonomi og sociale hensyn anses som ligeværdige begreber. Bæredygtig udvikling – eller kirkegårdsdrift – kan derfor defineres som bestående af alle tre fokusområder. Kirkegårdsdrift kan defineres som værende bæredygtig, hvis kirkegården som et grønt område f.eks. aktivt kan medvirke til at fremme biodiversiteten til glæde for naturens (gen)udvikling, men også for brugere af kirkegården, samtidig med at kirkegårdsledelsen er garant for, at dette sker inden for en stadig strammere økonomisk ramme og i tråd med de overordnede rammer for kirkegårdens drift, herunder kulturhistorien og ikke mindst funktionen som aktiv begravelsesplads.

Bæredygtighed som begreb er dog ofte misbrugt. Hvad betyder f.eks. 'bæredygtig transport' eller 'bæredygtige fødevarer', når det anvendes om kaffe dyrket af lokale bønder, som får et rimeligt økonomisk afkast af indsatsen?

Figur 1. Naturoplevelse på en svensk kirkegård. Her danner naturen rammen for en række understøttende værdier f.eks. fotosyntese fra vegetation), regulerende tjenester som CO₂-lagring og skygge samt ikke mindst kulturelle værdier som ro, æstetik, kontemplation og rekreation. Långaryds kyrkogård, Sverige. Foto: Thomas B. Randrup.

For er det bæredygtigt at købe og drikke kaffe transporteret fra Brasilien eller Etiopien til Danmark med fly eller fragtskibe? Sådanne spørgsmål bliver ofte uoverskuelige for den enkelte, hvorfor det måske er bedre at diskutere, hvorvidt en specifik kaffe er mere bæredygtig end en anden. Dermed kan kaffeproduktionen sammenlignes, f.eks. lokalt mellem en farm i Brasilien og i Etiopien. Medens vi drikker kaffen – som bæredygtig – i Danmark. Bæredygtighed er et tankesæt, som skal sættes ind i en specifik kontekst for at kunne fungere. I det følgende beskrives yderligere to begreber, som kan hjælpe til med at konkretisere bæredygtighed i relation til kirkegårdsdrift.

Økosystemtjenester

Naturen kan udgøre basis for produktion af fødevarer og rent vand samt agere filter for forurening og oversvømmelser. Naturen har desuden stor betydning som rekreativt ele-

ment for læring, inddragelse og æstetik. Dermed er naturen grundlag for menneskets overlevelse via dens grundlæggende værdier.

Kategorisering af naturens værdier, eller 'tjenester', har fået benævnelsen 'økosystemtjenester' (Millennium Ecosystem Assessment, 2005). Økosystemtjenester er således en kategorisering af naturens evne til at 'servicere' det moderne menneske. På kirkegårde kommer naturen og de relaterede økosystemtjenester til at spille en særlig rolle, idet langt de fleste mennesker i dag får deres 'naturoplevelse' i umiddelbar nærhed af, hvor de bor og færdes i hverdagen. Dermed udgør også kirkegårdene en væsentlig ramme for menneskers eftertænksomhed og rekreation, men også for deres almene velbefindende og sundhed. Og måske i særlig grad som pædagogisk ressource for at opretholde koblingen mellem menneske og natur (figur 1).

Økosystemtjenester deles ofte op i understøttende, regulerende, kulturelle og forsynende tjenester. At benytte naturen kan dermed omfatte udvinding af kul, som forbrændes til energi, med udledning af CO₂ til følge (forsynende tjenester). Men at benytte naturen er også at anvende træer til at lagre CO₂ og som lægivere på en højtliggende og forblæst kirkegård (regulerende tjenester), eller at anvende de samme træer som rumgivere (kulturelle tjenester). Økosystemtjenesterne er dermed en systematisering af de tjenester eller værdier, vi som mennesker kan drage af naturen. Systematiseringen af naturens økosystemtjenester er ikke et værktøj, som umiddelbart kan anvendes i en forvaltningssituation, men et sprog for, hvad det er, naturen faktisk bidrager med. Økosystemtjenester er et udtryk for, at mennesket sætter værdi på naturen, hvorved der er potentiale for, at mennesker i højere grad kan komme til at værdsætte naturen.

Generelt set, inden for den grønne sektor, bør vi anse økosystemtjenestebegrebet som en positiv udvikling. 'Bløde' værdier som æstetik, sanser, engagement og rekreation (de kulturelle tjenester) er sat i system med f.eks. de forsynende tjenester som træproduktion og de regulerende tjenester som regulering af vand. Der er ikke mange, som i dag sætter spørgsmålstegn ved værdien af det grønne – på alle parametre – og et begreb som økosystemtjenester har været medvirkende til at fremhæve de 'bløde' værdier.

Naturbaserede løsninger

Byplanlæggere, landskabsarkitekter, parkforvaltere og kirkegårdsledere arbejder alle med naturen som basis for at opfylde menneskelige behov. Økologisk planlægning og design, bæredygtigt design, landskabsurbanisme og grøn arkitektur er bare nogle af de begreber, planlæggere har anvendt gennem de seneste tiår. Nature-Based Solutions – eller på dansk Naturbaserede løsninger (NBL) – sammenkæder det sociale menneskelige aspekt med naturen, og der findes inden for dette begreb ingen afkobling eller opsplitning mellem mennesket og naturen. NBL bygger videre på både bæredygtighedsbegrebet og økosystemtjenestebegrebet. NBL er dog mere end en kategorisering af værdier. NBL tilsigter konkrete løsninger.

NBL er ifølge EU-Kommissionen aktiviteter, som er inspireret af, understøttet af og/eller kopieret fra naturen. Sådanne løsninger kan f.eks. være grønne tage, hvor naturens elementer og processer anvendes til at begrænse mængden af regnvand fra hustage til afløb. I en driftssituation kan der fremelskes et plantebed, der er stort set plejefrit, fordi plante-sammensætningen, mængden af planter og relationen til den specifikke jordbund imiterer en 'naturlig' vækstsituation.

Naturbaseret tænkning tager udgangspunkt i bæredygtighedsbegrebet. Denne måde at tænke på, eller at agere på, kan dermed have tre grunddimensioner:

1. Kirkegården – den økologiske dimension/naturen

Naturen udgør i denne sammenhæng kirkegården. Kirkegården, som vi oftest kender den, er defineret af naturelementer, træer, hække, græs, grus osv. Dette er udgangspunktet for, hvad der skal forvaltes og driftes, hvorfor kirkegården udgør den økologiske dimension i denne sammenhæng.

2. Kirkegårdsledelsen – den økonomiske dimension

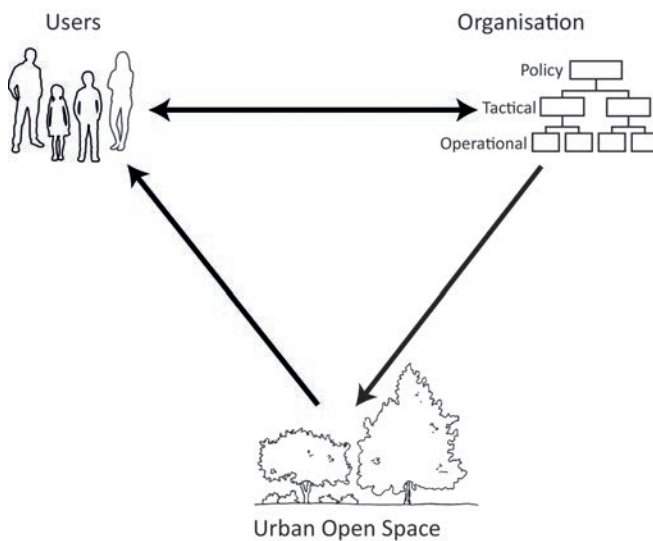
Kirkegårdsledelsen repræsenterer i denne sammenhæng den økonomiske dimension. Organisationen er den formelle ejer og forvalter af kirkegården – i dette tilfælde menighedsråd, kirkegårdslederen og de ansatte gartnere, som kan være ansatte inden for organisationen, men som også ofte er eksternt ansat driftspersonale. Inden for forvaltningsorganisationen optræder også kirkegårdskon-sulenterne som væsentlige eksterne partnere, ligesom

brugerne kan indgå i forvaltningen, f.eks. når disse enten køber en tjeneste som pålægning af julegran eller selv står for driften af gravstedet.

3. Brugere – den sociale dimension

Med kirkegårdenes meget langsigtede perspektiv er den kulturhistoriske rolle samfundsbærende, men de aktuelle brugere, pårørende og andre besøgende får en stadig større rolle i forvaltningen af kirkegårdene, som det i øvrigt også ses inden for forvaltning af offentligt ejede grønne områder.

Disse tre grundlæggende dimensioner – naturen (kirkegården), organisationen bag og brugerne – udgør de tre centrale dimensioner i en bæredygtig forvaltningsstrategi. Man kan sige, at de tre dimensioner udgør grundlaget for en bæredygtig forvaltning, med naturen som inspiration.

Figur 2. De tre grundlæggende dimensioner i en forvaltning. Den grønne ressource (kirkegården), kirkegårdsforvaltningen og brugerne. Fra Jansson & Randrup (2020).

Forskellen mellem drift og forvaltning

For at gøre det muligt at sætte de overordnede naturrelaterede begreber i spil er det nødvendigt at definere de nære begreber – drift og forvaltning.

På kirkegårdene har vi benyttet naturen som ressource i form af læ- og rumgivende træer, klippede, strukturgivende hække eller som mere eller mindre intensivt klippede græspartier.

Figur 3. Omlægningen af gravsteder kræver løbende udfordringer af såvel driften som af den langsigtede forvaltning. I dette tilfælde håndteres den manglende gravaktivitet med et blomsterflor (en driftsdisposition), inden for den eksisterende historiske ramme (en forvaltningsprioritering). Jungshoved Kirkegård, Præstø. Foto: Thomas B. Randrup.

Dette sker i forhold til at opretholde den orden og status, som er defineret af den lokale historie, normer og ressourcer, og det sker for at sikre en fremtid, som er baseret på de samme forhold. Kirkegårdsdrift kan dermed beskrives som to parallelle processer: Dels pleje og vedligeholdelse, som er operationelt og ofte kortsigtet. Dels udvikling, som er mere langsigtet. Det handler dermed om både at bevare eksisterende kvaliteter og at udvikle nye. Foreningen af Danske Kirkegårdsledere anvender begrebet 'drift' som kendetegnende for foreningens virke, og med tanke på f.eks. temaerne, der behandles på den årlige kirkegårdskonference og i medlemsbladet *Kirkegården*, er det tydeligt, at foreningen både behandler de kortsigtede operationelle udfordringer (driften) og de mere langsigtede strategiske udfordringer (forvaltningen).

Den Europæiske Landskabskonvention kobler forvaltningen til bæredygtighed (de økologiske, økonomiske og sociale processer), men ser i øvrigt forvaltning som 'pleje og vedligehold'. Senere definitioner har påpeget det væsentlige i også

at udvikle og at fremhæve brugerne gennem forvaltning. Udvikling over tid bliver en forudsætning for, at udemiljøer skal kunne fortsætte med at være relevante for deres brugere, når deres behov og ønsker skifter.

Forvaltning kan ses som den sidste af tre faser – planlægning, design og forvaltning. Med et sådant lineært perspektiv udvikles landskabet gennem overordnede planer og detaljerede designforslag til noget, som derefter skal oprettholdes gennem forvaltning. Tager man det langsigtede tidsperspektiv ind, som er særligt relevant på kirkegårde, kan forvaltning ses som en strategisk, langsigtet arbejdsform, der omfatter planlægning, design og anlæg i en kontinuerlig cyklus, samtidig med at der driftes. Hermed ses det også, at forvaltning omfatter de langsigtede perspektiver af hele kirkegården. Hvordan skal kirkegården udvikles over tid? Hvad skal prioriteres på kort og på langt sigt? Drift, derimod, foregår på elementniveau. Dvs. driften af stierne, træerne eller hækkene. Disse håndteres ofte via tekniske beskrivelser af, hvad der skal gøres hvornår og i forhold til et veldefineret udtryk.

Bæredygtig kirkegårdsdrift

En grøn forvaltnings overordnede bæredygtighedsprincipper blev beskrevet i rapporten *Bæredygtig drift af grønne områder* (Randrup & Östberg, 2017). Denne rapport blev udviklet i samarbejde med en række danske og svenske park- og kirkegårdsforvaltninger i 2016-17.

En bæredygtig drift er i denne sammenhæng baseret på I) bæredygtighedsbegrebets tre dimensioner (biologiske, økonomiske og sociale forhold), II) økosystemtjenesternes kobling mellem menneske og natur, III) naturbaserede løsningers grundlæggende tilgang til at tænke i aktiviteter, handlinger og pleje ved at være inspireret af naturens processer samt IV) livscyklusanalysens logik i forhold til at tænke i helheder og livslængder.

Disse værdibaserede principper er altså dels et udtryk for de værdier, en forvaltning ønsker at fremme, og dels en ledelsestilgang i forvaltningen af grønne områder. Da al forvaltning er stedsspecifik, er der forskel på at udføre bæredygtig drift i det nordlige Sverige og i det sydlige Danmark. Der kan

Figur 4. Rapporten *Bæredygtig drift af grønne områder*. Udviklet i et samarbejde mellem forskningen og en række danske og svenske grønne forvaltninger. (Randrup & Östberg, 2017). Fra Randrup & Östberg, 2020.

ligeledes være stor forskel på bæredygtighedsprioriteringer inden for forskellige økonomiske rammer og forskellige politiske strukturer. Der er dog altid en række principper, som må prioriteres, hvis en forvaltning vil påberåbe sig at udføre bæredygtig drift. I tabellen er seks overordnede principper for bæredygtig forvaltning præciseret via eksempler på konkrete driftstiltag.

De seks principper nævnt i tabellen kan anses for en slags 'grundlov' bag implementeringen af bæredygtig drift. Da kirkegårde ikke er ens og opfylder forskellige formål ud over de grundlæggende begravelsesmæssige, må der udvikles lokale standarder for driften, der er tilpasset den enkelte forvaltnings specifikke omstændigheder i relation til organisation, politiske ambitioner, økonomi, og naturgrundlag.

Fra Randrup & Östberg (2017).

Princip	Eksempel
Forvaltningen er stedsspecifik . Driften relaterer sig dermed til stedets specifikke biologiske, økonomiske, sociale og kulturelle rammer.	Driften er baseret på stedets miljømæssige, sociale og økonomiske forhold, herunder stedets kulturelle rammer. Driften er i overensstemmelse med de lokale brugeres ønsker og behov, plantevalg er baseret på stedets naturlige succession, men kan suppleres med planter, der vokser og trives på stedet uden tilførsel af kunstig vanding og gødning, og som ikke genererer en uahæmmet spredning (invasive arter). Materialet stemmer også med områdets kulturelle rammer.
Forvaltningen er langsigtet , hvilket betyder, at design, anlæg og drift i højere grad er udtryk for en hensigt/ramme, end det er en konkret løsning her og nu.	Driften er baseret på en klar vision for området, der sikrer, at området løbende kan tilpasses nye ønsker og behov.
Forvaltningen er naturbaseret , hvilket betyder, at driften tager udgangspunkt i naturens præmisser.	Driften fremmer den naturlige succession ved at fremme naturlig vækst, vækstbetingelser og livscyklusser. Dette undtages ved rutinemæssige driftstiltag, der relateres til et særligt design, en historie eller kulturel tradition, f.eks. plæneklipping og hækkklipping.
Forvaltningen er dynamisk , idet driften kan udvikles, påvirkes, ændres og forbedres over tid.	Driften kan tilpasses således, at områdernes funktionalitet kan forandres, f.eks. ved at tilføje eller ændre elementer, der er klimaregulerende, eller ved at tilføre tiltag, der fremmer biodiversiteten.
Forvaltningen er inkluderende , hvilket betyder, at der arbejdes med inddragelse og medbestemmelse fra borgerne i såvel planlægning som drift.	Driften inkluderer medborgerne, både i forhold til at forandre og udføre driften og til at bestemme fremtidige funktioner.
Forvaltningen er multifunktionel , hvilket betyder, at der er taget hensyn til forskellige præferencer og ønsker for brugen af området.	Via driften fremmes forskellige aktiviteter og præferencer. Dette gælder både fysisk og mental helsetilstand og aktiviteter for unge såvel som for ældre.

Bæredygtighedsprocessen bør indledes af kirkegårdslederen, og det væsentlige i forhold til en bæredygtighedsvurdering er de tiltag, der tages for løbende at forbedre forvaltningen i overensstemmelse med de mål, der er beskrevet i driftsplanen. Det er ligeledes en forudsætning, at områderne forvaltes under vejledning af professionelt uddannede ansatte.

Afgørende for mange overvejelser om at indføre reel bæredygtig drift er det udtryk eller den æstetik, som opleves på kirkegården. Hvor langt vil vi gå i forhold til at ændre udtrykket? At øge biodiversiteten og at have begrænsede ressourcer kan i princippet gå hånd i hånd. Det kan synes enkelt at lade græsset gro og dermed spare ressourcer til græsklipningen. Men dette er en forenklet løsning, både biodiversitetsmæssigt og ressourcemæssigt. At overgå fra klippet græs til eng kræver både tid og ekspertise. At lade sig inspirere af naturen er måske at gøre ingenting. Men naturmiljøer som kirkegårde er mere komplekse end 'at gøre ingenting'. I et bæredygtighedsperspektiv skal den manglende græsklipning også ses i forhold til en social dimension. Forskning har vist, at 'vilde' og 'artsrige' bevoksninger foretrækkes i forhold til afstresning, men det er ligeledes påvist, at 'det vilde' kan opfattes uoplejet og dermed signalere neglering og skabe utryghed. På kirkegårde må det være et mål at forene sådanne udfordringer, f.eks. ved at en omstilling fra klippet græs til en mere biodivers artsrig eng foretages som et strategisk valg, der tager tid, og som håndteres driftsmæssigt i overensstemmelse med områdets overordnede karakter. Dette kræver både planlægning, tid og ressourcer.

En konkret måde at lade sig inspirere af naturen på er ved at tænke enkelt. Skandinavisk design kan være inspiration til dette. Hellere få former end mange, hellere få materialer end mange, hellere skabe en vision, som er langsigtet og robust i forhold til samfundsmæssige ændringer end at designe detaljeret. Dermed kan man skabe grundlaget for at arbejde med bæredygtig forvaltning, inspireret af naturen og naturens processer.

Opsummering

At man forvalter bæredygtigt og naturbaseret, kan være en arbitrær påstand. Men det kan også gøres konkret. De store samfundsmæssige udfordringer gælder også på kirkegårdene, og

som vigtige økologiske, økonomiske, sociale og kulturelle strukturer skal kirkegårdsdrift også bidrage til den nødvendige omstilling til en mere reel bæredygtig drift – og forvaltning.

Ved altid at indtænke og afveje økologien, økonomien og de sociale hensyn og ved grundlæggende at lade sig inspirere af naturens langsigtethed og dynamik, både i forhold til beslutninger vedrørende plantevalg, driftsløsninger, organisering og brugerne, er man på rette vej i forhold til også at lade kirkegårdsdriften bidrage til håndteringen af samfundets store udfordringer.

Litteratur

Brundtland, *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, 1987.

EC, *Council of Europe Landscape Convention (ETS No. 176)*, 2000.

EC, *Towards an EU Research and Innovation policy agenda for Nature-Based Solutions & Re-Naturing Cities. Final Report of the Horizon 2020 Expert Group on 'Nature-Based Solutions and Re-Naturing Cities'*, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2015.

Jansson, M. & T.B. Randrup, *Urban Open Space Governance and Management*, Routledge, London & New York, 2020.

Millennium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*, Island Press, Washington, D.C., 2005.

Randrup, T.B. & J. Östberg, *Bæredygtig drift af grønne områder*, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning, SLU Alnarp. Rapport 2017:6.

Svendborg Kirkegård ved årsmødet 2022. Foto: Mette Fauerskov.